

М. Ю. Осадчук

магістр

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД У СВІТЛІ КЛАСИЧНОЇ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз розвитку інтегративного підходу в період класичної наукової раціональності. Визначено критерій поділу правових теорій за типом наукової раціональності. З'ясовано особливості класичної раціональності у сфері правознавства та характер інтегративних підходів у теоріях дореволюційних і радянських правознавців.

Ключові слова: інтегративний підхід, праворозуміння, класична наукова раціональність, некласична наукова раціональність, правова реальність, «широкий» підхід у праворозумінні.

Постановка проблеми. XIX – XX ст. відзначалися становленням і вдосконаленням класичних типів праворозуміння: природно-правового, позитивістського та соціологічного, а також появою питання про їх взаємоузгодження з метою створення загальної теорії права. Цьому найбільшою мірою мав сприяти інтегративний підхід у праві.

Необхідність дослідження інтегративного підходу до пізнання права впливає з інтересу осмислення права як цілісної динамічної системи. Ідея інтегративного підходу базується на врахуванні неповноти й однобокості в поясненні феномена права з позиції лише догми класичної юриспруденції.

Метою дослідження є з'ясування особливостей становлення інтегративного підходу в юридичній науці. Зазначена мета дослідження диктує таке завдання – проаналізувати особливості розвитку інтегративного підходу в період панування класичної раціональності. Об'єктом дослідження є інтегративне праворозуміння як напрям сучасної теорії права. Предметом дослідження є становлення й розвиток інтегративного підходу в правознавстві в період класичної наукової раціональності.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX ст. сформувалися три основні типи праворозуміння – природно-правовий, позитивістський і соціологічний, які ґрунтувалися на класичній методології. Кожен із цих типів праворозуміння по-своєму відповідає на запитання, що таке право.

Право кориниться:

- у цінностях (філософія права);
- у нормах (позитивізм);

– у суспільних відносинах (соціологія права).

Класичні теорії права, з одного боку, будувалися на протиставленні та взаємному запереченні, а з іншого боку, вимагали взаємного доповнення, оскільки займалися дослідженнями у своїй конкретній сфері правової реальності. Тож у багатьох дослідників виникли запитання: чи сумісні різні підходи до праворозуміння? Чи можливо виробити єдине універсальне бачення права? Ці запитання неминуче приводили науковців у різних правових культурах до висновку, що окремими юридичними школами зібрано багато інформації, на основі якої тепер можна формувати об'єднуючу (інтегративну/інтегральну) теорію, що включала б окремі аспекти буття права – цінності, норми, правовідносини.

На думку автора, правові теорії можна поділити за критерієм наукової раціональності. Правові теорії дореволюційних учених (П. Виноградова, Б. Кістяківського, П. Сорокіна, О. Яценка) і радянських науковців (С. Кечекьяна, О. Лукашевої, Г. Мальцева, Л. Мамута, Я. Миколенка, В. Нерсесянца, А. Піонтковського, А. Стальгевича та ін.) можна віднести до класичного типу раціональності. Правові теорії Р. Алексі, Г. Бермана, О. Овчинникова, Д. Холла, І. Честнова та ін. – до некласичного типу раціональності. У межах нашої статті інтегративний підхід буде розглянуто в теоретико-правових концепціях класичного правознавства.

Упродовж класичного періоду раціональності (до першої половини XX ст.) можна помітити такі особливості юридичного мислення, як об'єктивізм, логоцентризм, статичність, сцієнтизм, механіцизм, позитивізм, фіналізм,

технократизм. Зокрема, варто наголосити на таких його рисах, як:

1) панування класичного ідеалу раціональності, відповідно до якого пояснення й опис об'єкта дослідження повинні включати тільки характеристики цього об'єкта й виключати будь-яку присутність світоглядно-суб'єктивного виміру. Посилання на ціннісно-цільові структури пізнання, на особливості засобів і операцій діяльності не повинні фігурувати в процедурах опису та пояснення. Відхилення від цих норм сприймалось як відмова від ідеалу об'єктивності знань. Вважалося, що з двох альтернативних описів істинним може бути тільки один. Панувало переконання, що оскільки суб'єкт дослідження не впливає на об'єкт, то цим забезпечується цілісне пізнання об'єкта. Таким чином, мало місце протиставлення суб'єкта й об'єкта дослідження.

Ця методологія та створені на її основі концепції руйнували юридичну науку, зокрема теоретико-правову, оскільки підміняли суто наукове дослідження права його описом, який не здатний розкрити сутнісно-сміслові характеристики права. До того ж із правознавства остаточно вимався гуманістично-антропологічний вимір, що перетворювало його на псевдоправову науку;

2) антиномічність індивідуального та загального, онтологічного та деонтологічного, оскільки утворення трьох основних типів праворозуміння (природно-правового, позитивістського та соціологічного) зумовило часткове, однобоке дослідження окремих частин правової реальності (цінностей, норм, відносин), протиставляючи їх одна одній;

3) домінуюче становище юридичного позитивізму, який відповідав ідеалу класичної раціональності та своєму місцю в системі правничих наук, що поділялися за критерієм предмета й методу дослідження. Таким чином, основна увага правничої науки була спрямована на формальний аналіз права (формально-догматичний метод). Правознавство звелось до законознавства, хоча вони нетотожні, так само, як нетотожними є право й закон.

1. Становлення інтегративного підходу в дореволюційний період.

Як бачимо, проблема сумісності, поєднання класичних підходів до праворозуміння є актуальною вже більш ніж 100 років. Однак ідея синтезування як передвісник інтегративного підходу вперше побачила світ саме в роботах українського вченого-правознавця, професора Київ-

ського університету Богдана Олександровича Кістяківського (1868–1920 рр.).

Б. Кістяківський, розробляючи свою теорію права, наголошує на необхідності інтегрування класичних типів праворозуміння. Дослідник намагався обґрунтувати синтетичний підхід до розуміння права, що поєднував би в собі методи догматичної юриспруденції з методами соціологічної й психологічної шкіл права. На думку науковця, право як багатоаспектне явище треба вивчати з різних боків. Він прийшов до висновку, що право в основному вивчається за чотирма напрямками, відповідно до яких можуть бути визначені поняття права.

Розглядаючи позитивні сторони й недоліки кожного з підходів, Б. Кістяківський вважав, що плюралізм тільки підготував підґрунтя для фінального синтезу, тобто розроблення синтетичної теорії права, заснованої на філософії культури. Між ними немає логічної підпорядкованості, тому вони повинні вивчатися паралельно. Але, незважаючи на множинність наукових понять права, Б. Кістяківський стверджував, що право як явище – єдине. Застосовуючи різні методи вивчення одного явища соціального життя (права), у правознавстві не можна створити єдиного наукового поняття права, таких понять буде декілька. Розробленням цих понять має зайнятися, на думку Б. Кістяківського, загальна теорія права.

Зазначимо, що вчений лише сформулював завдання, однак розроблення синтетичного праворозуміння не запропонував. Він був прихильником плюралістичного підходу, який і забезпечує вироблення «синтетичного» розуміння права.

Значення творчості Б. Кістяківського полягає в започаткуванні наукової дискусії з приводу доцільності розгляду феномена права з позиції лише одного типу праворозуміння. Насамперед мовилося про пануючий у науці позитивістський підхід, негуманістичність якого помітив Б. Кістяківський, і це його дуже хвилювало. На момент опублікування його праць філософські течії неklasичного стилю мислення (феноменологія, герменевтика та ін.) ще не стали методологічними засадами правничого пізнання, тож Б. Кістяківський, стоячи на підґрунті класичної методології, був переконаний, що єдиним шляхом дослідження є не стільки інтеграція відомих підходів, скільки застосування комплексного підходу до вивчення феномена права загальною теорією права, спираючись на конкретні успі-

хи окремих юридичних шкіл із вивчення догми, суспільних відносин і цінностей.

На теренах Російської імперії жив і працював також інший дослідник, який звернув увагу на обмеженість окремих типів праворозуміння. Ним був професор кафедри енциклопедії й філософії права Юр'євського й Санкт-Петербурзького університетів Олександр Семенович Яценко (1877–1934 рр.), який започаткував термін «синтетична теорія права».

Паралельно з публікаціями Б. Кістяківського О. Яценко висуває й обґрунтовує синтетичну теорію права – плюралістичний підхід до вивчення політико-правових явищ, наявних у суспільстві. На думку дослідника, окремі типи праворозуміння однобоко виділяють в юридичному явищі один момент і помилково приймають частину за ціле. Унаслідок цього виникає неадекватність юридичних визначень, їхня абстрагованість і частковість.

На думку О. Яценка, «ніякого спротиву природного й позитивного права не може бути. Можна розрізнити лише позитивне право у вузькому сенсі слова, як сукупність історично діючих юридичних норм, і природне право як загальну ідею, як основний сенс усіх діючих норм позитивного права» [6, с. 106–107]. Першоджерелом права О. Яценко вважає спрямовану на вчинення добра людську свідомість, зумовлену релігійною вірою [5, с. 54].

«Може бути, що істина – у синтезі емоцій і норм, емотивістського й нормативістського підходів», – констатує О.С. Яценко, даючи праву своє визначення: «Право – це сукупність діючих у суспільстві (унаслідок колективно-психічного переживання членами суспільства й примусової реалізації органами влади) норм поведінки, що встановлюють рівновагу між інтересами особистої свободи та суспільного блага» [6, с. 183]. Керівною синтетичною ідеєю була рівновага особистої свободи та загального блага. Спостерігається поєднання положень, виведених із системи плюралізму підходів (природно-правових, нормативістських, соціологічних і психологічних) задля визначення цієї правової категорії. Такий підхід дає можливість подолати дуалізм у праві; позитивне й природне право – два погляди на один і той самий об'єкт – дійсне право.

Питирим Олександрович Сорокін (1889–1968 рр.) – ще один учений, який працював у межах класичної юриспруденції й намагався вибудувати комплексне бачення права. Він формулює комплексну характеристику права,

зводячи його до трьох вимірів: право як правило поведінки; як правила й норми, наявні в психіці у формі правових переконань; як правові переконання, реалізовані й об'єктивовані в джерелах права, у різних інститутах політичної організації суспільства (у правових усних судженнях, символічно-правових обрядах, писаних законах, поведінці людей, зумовленій цими переконаннями, в усій соціально-політичній організації суспільства та в укладі його окремих інститутів і установ). Особистісне начало в праві поєднується із соціальним, виявляючи двоєдину природу права. Знання повинні бути інтегровані шляхом синтезу різних методологічних підходів до вивчення правових явищ. Тобто в методологічному плані тут присутнє поєднання психологічного та соціологічного тлумачень права.

Найважливішим досягненням Б. Кістяківського, О. Яценка та П. Сорокіна є те, що вони зуміли одними з перших в українській і російській правових культурах досліджуваного періоду усвідомити обмеженість трьох основних підходів до праворозуміння (позитивного, природно-правового й соціологічного) як методів досягнення такого феномена, як право.

Роботи Богдана Кістяківського, Олександра Яценка та Питирима Сорокіна лише підготували підґрунтя для наступників і сформулювали питання, які хвилюють учених і сьогодні. Слід зазначити, що роботи цих дослідників не могли вирішити проблему синтезу класичних типів праворозуміння, оскільки самі ґрунтувалися на класичній методології. Роль творчості вчених, зазначених вище, полягає в тому, що вони одні з перших поставили на порядок денний наукової спільноти необхідність вироблення інтегративного підходу, який би дав можливість поєднати класичні типи праворозуміння з метою повнішого та досконалішого дослідження феномена права.

2. Спроби використання інтегративного підходу в радянський період.

У радянській доктрині права близьким до інтегративного підходу був т. зв. «широкий підхід» до розуміння права. Усі концепції, які існували в межах широкого підходу, мали на меті подолати недоліки вузького (нормативістського) розуміння права (А. Вишинський), яке панувало в сталінську епоху й фактично знищувало право, ототожнюючи його із законом, не виходячи за межі марксистсько-ленінської ідеології.

У середині 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. почали з'являтися альтернативні тлумачення права. Перші серед них – концепції С. Кечекья-

на, А. Піонтковського та ін., які трактували право як взаємозв'язок норми та правовідносин. З'явилися також концепції, в яких право вважалось єдністю норми, правовідносин і правосвідомості (Я. Миколенко, А. Стальгевич). Окремі дослідники порушували питання про розмежування права та закону (О. Лукашева, Л. Мамут, В. Нерсисянц), що вже не зовсім вписувалося в законницьке марксистсько-вишинське трактування права як волі державної влади, зведеної до закону. Варто зазначити, що правовідносини та правосвідомість вважаються дослідниками реалізацією й результатом дії норми права, тобто є похідними від неї формами прояву права. Виняток становить хіба В. Нерсисянц, оскільки він трактує право як форму буття загальнолюдських цінностей.

Так, С. Кечекьян вважав, що правопорядок – це не тільки норми права, а й норми права в процесі їхньої реалізації разом із правами й обов'язками суб'єктів і правовідносинами, що відповідають нормам права. Норми права – не самоціль, а засіб закріплення певного правопорядку. Правовідносини – це результат, заради якого встановлені норми права, результат, без якого норми права позбавлені смислу [1; 2].

На думку Я. Миколенко, визначення права має бути таким, щоб воно відображало в найбільш точних положеннях сутність права як надбудови, яка є марксистською категорією. Виходячи з цього, право – це порядок суспільних відносин, що закріплюється й охороняється державною владою в якості вольових відносин [4, с. 53]. На думку Г. Мальцева, право є складною структурою, яка включає в себе діалектичну єдність трьох елементів – правовідносин, норми права та правосвідомості. Без такої єдності право не могло б діяти узгоджено, вирішувати завдання, що покладені на нього суспільством [3, с. 219–220].

Згідно з широким підходом до праворозуміння під час дослідження правових явищ варто застосовувати не тільки формально-догматичний метод (право як норма), адже право – це також і цінності, і правовідносини. Тож у цьому разі також присутні елементи синтезу. Як наслідок, ці положення втілились у створенні загальної теорії права, де повинні були досліджуватися не тільки норми права, але й правовідносини, правосвідомість і цінності. Отже, відбулося повернення до того ж питання, яке поставив ще Б. Кістяківський, але вирішувалося воно з класових, ідеологічних позицій зі значним превалюванням позити-

візму, що й відобразилось у визначеннях права, які подавалися вищеназваними радянськими вченими. Радянські науковці, які дотримувалися широкого підходу до праворозуміння, будучи обмеженими ідеологічними рамками, намагалися включати додаткові ознаки в саме визначення права, накопичуючи їх. Це, однак, не давало нового знання вищого рівня. Унаслідок використання такого підходу виходило нагромадження знань на тому ж самому методологічному рівні, а не синтез відомих класичних теорій із виходом на вищий рівень пізнання феномена права.

Висновки. У статті було здійснено спробу висвітлення поглядів окремих правознавців, які усвідомлювали потребу виходу правового знання на новий рівень шляхом синтезу загальновідомих класичних типів праворозуміння.

Такі дореволюційні дослідники, як Б. Кістяківський, П. Сорокін, О. Яценко виходили з властивої для кінця XIX ст. – початку XX ст. класичної методології для побудови своїх теорій права. Питання інтегрування класичних типів праворозуміння в них з'являлося в ході досліджень, які вони проводили (зазвичай на зрізі соціології та правознавства), оскільки стала очевидною проблема повного бачення досліджуваного ними феномена – права. Варто визнати, що вказані автори зробили тільки перший крок до інтегративного підходу, – наголосили на такій проблемі, як незавершеність, недосконалість наявних знань про право в межах класичного типу раціональності. Класичні теорії пропонують еkleктичний спосіб поєднання («примирення») наявної бази знань.

У цьому контексті до класичних підходів треба віднести також і радянську («широку») доктрину права. Радянські дослідники не змогли запропонувати нічого нового, окрім додавання нових ознак у фактично позитивістське визначення права. Унаслідок цього не утворювалося нове знання, а відбувалося нагромадження старих знань в одній дефініції. Цей шлях із наукового погляду виявився безплідним.

У той же час на Заході розвивали свої інтегративні концепції права такі американські дослідники, як Джером Холл (на основі прагматизму) і Гарольд Берман (на основі історичного методу). У роботах цих правознавців уже проявляється вплив некласичного способу мислення й елементи некласичної методології дослідження.

Серед українських дослідників успішно працюють на засадах некласичної правової методології такі філософи права: О. Бандура, Д. Гу-

дима, А. Козловський, М. Козюбра, С. Максимов, М. Патеї-Братасюк, Л. Петрова, О. Стовба, В. Селіванов, Л. Удовика та ін.

Цілком на неklasичній парадигмі конструюють свої теорії права такі зарубіжні науковці, як Р. Алексі, О. Овчинников, А. Поляков, І. Честнов та ін. У межах їхніх теорій цікавим є аспект інтегрування класичних типів праворозуміння на основі інтерсуб'єктивності, що вимагає свого окремого висвітлення.

Список використаної літератури:

1. Кечецьян С. Нормы права и правоотношения / С. Кечецьян // Советское государство и право. – 1955. – № 2.
2. Кечецьян С. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Кечецьян. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
3. Мальцев Г. Социальная справедливость и право / Г. Мальцев. – М., 1977. – 255 с.
4. Миколенко Я. Право и формы его проявления / Я. Миколенко // Советское государство и право. – 1965. – № 7. – С. 51–72.
5. Соболев А. Сучасна інтегративна юриспруденція і синтезаційні розвідки (досвіди) в історії правової думки / А. Соболев // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 52–57.
6. Яценко А. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства / А. Яценко. – СПб., 1999. – 841 с.

Осадчук Н. Ю. Интегративный подход в период классической научной рациональности

Осуществлен анализ развития интегративного подхода в период классической научной рациональности. Определен критерий разделения правовых теорий по типу научной рациональности. Выявлены особенности классической рациональности в сфере правоведения и характер интегративных подходов в теориях дореволюционных и советских правоведов.

Ключевые слова: *интегративный подход, правопонимание, классическая научная рациональность, неклассическая научная рациональность, правовая реальность, «широкий» подход в правопонимании.*

Osadchuk M. Yu. Integrative approach in the light of classical scientific rationality

The article analyzes development of integrative approach during the period of classical scientific rationality. Type of scientific rationality is identified as a distinguishing criterion between legal theories. The peculiarities of classical scientific rationality in legal sphere and nature of integrative approaches in theories of prerevolutionary and soviet legal scholars were ascertained.

Key words: *integrative approach, law comprehension, classical scientific rationality, nonclassical scientific rationality, legal reality, “wide” approach in law comprehension.*